

LITTERATUR

VÅR NYASTE HISTORIA

Rütger Essén har i ett programmatiskt företal angivit syftet med sin bok *Sverige upplever världen* (Sthm 1935, Lindfors bokförl., pris 12: 50). Han gör en skarp boskillnad mellan sitt eget arbete och såväl den vetenskapliga historikens studieresultat som en rent krönikeartad framställning. Han eftersträvar, säger han, »full objektivitet så långt det ostridiga materialet räcker», men ger dessutom uttryck åt »en personlig helhetssyn», tydligen av den politiska åskådningens karaktär.

Man kan utan tvekan ge honom rätt i »att ett verk av denna art, hur man än ställer sig till hans tolkning av det historiska sammanhanget..., likväl just nu fyller ett nödvändigt och äkta behov». Frånsett framställningen av åren 1926—1935 (sid. 438—517), vilken på ett beklagligt sätt skiljer sig från återstoden, utgör denna redogörelse för Sveriges inre och framför allt yttre historia från sekelskiftet ett utomordentligt värdefullt bidrag till vår litteratur. Det kan ej heller av någon bestridas, att dess rent vetenskapliga värde, den politiska subjektiviteten till trots, är högst betydande. Något större mått av nya fakta presenteras visserligen ej, men sammanställningen är intelligent och omdömesgillt utförd, och tolkningen av händelseförloppet präglas genomgående av författarens uppslagsrikedom och fängslande framställningskonst. Helhetsomdömet måste bli, att boken såväl för vetenskapliga historiker som för alla politiskt intresserade, oavsett partitillhörighet, kommer att vara så gott som outhärlig. Skall man härvidlag göra en reservation, kunde det möjligen vara att läsaren helst bör ha någorlunda goda förkunskaper innan han börjar studera den. D:r Essén har nämligen en ovanlig förmåga att framlägga sina personliga synpunkter i en sådan form, att de vid första påseendet te sig ännu mera övertygande än vid en närmare granskning. Detta är emellertid intet fel hos boken eller dess författare, kanske snarare ett bevis på den senares såväl formella som logiska begåvning.

Någon redogörelse för innehållet kan naturligtvis ej här komma i fråga. Det skulle endast bli ett tråkigt kompendium i nyare svensk historia. Det torde även bäst motsvara författarens egna intentioner att här upptaga några av hans idéer till diskussion.

En svaghet i arbetet måste sägas vara, att författarens kännedom om den närmast föregående perioden icke är fullt tillräcklig. Han synes bl. a. anse (sid. 22), att »den över bägge rikenas (Sveriges och Norges) inre politik upphöjda, opartiska skandinaviska unionskonungen» vid sekelskiftet »sedan årtionden» var en fiktion. Detta borde väl förutsätta att han någon gång existerat. Med undantag för Karl XIII, vilken under sina sista regeringsår var till den grad

»upphöjd» att han icke sysslade med vare sig inre eller yttre politik, var detta helt säkert ej fallet. Såväl Karl Johan som Oskar I och Karl XV blandade sig högst personligt i inrikespolitiken och drogo sig ingalunda för att balansera denna och unionsfrågorna mot varandra. I framställningen av den ekonomiska bakgrunden (sid. 32) har han även förbisett, att den svenska järnhanteringens verkligt stora kris och dess allvarligaste relativa tillbakagång kom i början, ej i mitten av 1800-talet: 1820 brukar räknas som den mest kritiska punkten.

I och för sig kan detta synas vara av ringa betydelse. Men förf. gör vid upprepade tillfällen (t. ex. sid. 518) jämförelser mellan 1900-talets och 1800-talets första årtionden, samt vill därvid göra gällande att nutidens problem skulle vara vida svårare än de som man för 100 år sedan hade att kämpa med. Dyliga jämförelser äro alltid mycket svåra att göra, men de förutsätta i varje fall djupgående kännedom om *båda* leden, i synnerhet som man alltid är benägen att överskatta sina egna och sin egen tids svårigheter. Och nog vill det ganska mycket till för att överträffa betydelsen av den utveckling som under 1800-talet upplöste det gamla svenska samhället, förvandlade Sverige från agrarland till en stat med jordbruk, handel och industri i nära lika proportioner och helt omskapade vår statsform, för att icke tala om vårt utrikespolitiska läge.

Det största intresset knyter sig likväl till den utrikespolitiska helhetssyn, som här, liksom eljest i Esséns skrifter, klart och tydligt kommer till uttryck, och som funnit många mer eller mindre talangfulla eftersägare. Denna kan i korthet sammanfattas som följer.

Sveriges stora uppgift ligger i att skydda den västerländska kulturen från det barbari, vilket hotar från Ryssland. Detta är den världshistoriska insats, som väntar vårt land, och inför vilken allt annat bör träda i bakgrunden. Vi kunna ej lösa den ensamma, utan för ändamålet måste vi samverka med staterna på Östersjöns östra och södra sida — ej blott Finland, utan även Estland, Lettland, Polen och eventuellt Tyskland. Att gå angreppsvis tillväga är sannolikt oklokt, men det är även onödigt, ty förr eller senare kommer Rysslands anfall. Med ett ord: det svenska stormaktsväldet från 1600-talet bör återupplivas i form av ett förbund mellan fria och oberoende stater under Sveriges ledning och för ett gemensamt mål.

Med detta betraktelsesätt låter sig aktivismen under världskriget lätt försvaras — den avsåg ju endast Rysslands slutliga krossande — och svensk utrikespolitik från 1918 blir en enda följd av grova misstag. Att den svenska högern 1918 »tvekat i fråga om vårt yttre ansvar för Norden och Östersjön» är dess brottsliga missgrepp, som direkt fört till de inrepolitiska motgångarna (sid. 361). Vår N. F.-politik har på ett orimligt sätt hållit sig till form i stället för innehåll; vi ha försummat de politiska förbindelserna med Finland, Balticum och Polen; vi ha alltför mycket orienterat oss åt Danmark, Norge och England.

Tankegången är klar och redig, och den synes vara buren av starkt

Litteratur

patos. Att den som alternativ till både »demokratisk samkänsla över gränserna» och den rena slöhet, som ofta präglat vår utrikespolitik, har något mycket tilltalande över sig, kan ej heller bestridas. Atskilligt synes dock vara att invända, även om man i ljuset av de senaste händelserna har att betrakta medlemsskapet i Nationernas Förbund snarare som en tung och ovälkommen börda än som ett skydd för vår säkerhet.

Vår uppgift är för det första icke endast skyddet mot Ryssland. Den är att i alla avseenden och mot vem det vara månne värna svensk politisk och kulturell självständighet. Politiskt betyder detta närmast att bevara status quo vid Östersjön, däri har d:r Essén alldeles rätt. En allians av denna natur skulle däremot få en helt annan verkan. Eftersom den ensidigt vänder sig mot Ryssland, skulle den vara ägnad att positivt stödja de andra makter, som eventuellt kunna vara hågade att förvärva hegemonien i Östersjön. Den strider helt mot neutralitetens grundsatser och kan draga in oss i ett krig i vilket vi sakna varje direkt intresse, göra oss till en stormakts lydige vasall.

För det andra har man icke lov att räkna med staterna som brickor på ett spelbräde. De inrikespolitiska förhållandena äro av största betydelse, och här finner man viktiga invändningar mot d:r Esséns program. Det skulle förutsätta ett svenskt försvar av en styrka, som ligger utom det möjligas gränser att erhålla. Det skulle mot varje ökning av försvarskrafterna uppresa icke endast socialdemokratien, utan även alla de borgerliga element som — enligt min mening med orätt — anser att vi äro skyldiga att vakta civilisationens gräns mot söder lika väl som mot öster. Det skulle vidare förutsätta, antingen en politisk stabilitet i Reval och Riga, om vars existens man ännu måste tvivla, eller också en faktisk svensk diktatur eller suveränitet över Estland och Lettland. Vi skulle stå oss vackert, om efter en allians av detta slag ett systemskifte inom randstaterna gäve huvudinflytandet där åt Moskva i stället för åt Berlin. Ej heller får man glömma, att den tyskfiendliga stämningen där ännu har kvar mycket av sin gamla styrka.

För det tredje är det av vikt att hålla i minnet, att våra positiva kulturella och ekonomiska intressen föreskriva stor försiktighet. Två länder komma där främst i fråga: Tyskland och England. Det torde vara svårt, för att icke säga omöjligt, att avgöra vilketdera som för oss är av den största betydelsen. Båda väcka, låt vara hos olika grupper av svenskar, starka samhörighetskänslor till liv. I båda ha vi stora ekonomiska intressen — vi äro beroende av dem både som köpare och som säljare. Vid en konflikt dem emellan *måste* vi bevara vår neutralitet för att icke ekonomiskt gå under. Men därav följer även, att vi måste bevara vår handlingsfrihet.

För det fjärde ligger det ingalunda utom möjlighetens gräns, att verklig neutralitet kan bli möjlig även i nästa världskrig. Den osäkerhet, som för närvarande kännetecknar den engelska politiken, och som delvis helt säkert beror på en låt vara tillfällig militär svaghet,

bär många tecken av att vara en etapp på vägen till isolering från kontinentens politik. Med Englands stöd och under förutsättning av dess neutralitet, bör det ej vara uteslutet att vid t. ex. en tysk-rysk-fransk konflikt hålla även de fyra skandinaviska staterna utanför — vilket är något helt annat än att räkna med dess militära bistånd. Samarbeta med Danmark, Norge och Finland är i detta fall en självklar nödvändighet, och man är icke skyldig att förutsätta, att den brottsliga ansvarslöshet, som hittills kännetecknat de båda förstnämnda staternas försvarspolitik, allt framgent skall bli bestående. Engagemang söder om Östersjön måste i ett dylikt läge te sig ytterst betungande, och de hjälpa oss knappast att lösa den historiska uppgift, som heter värnandet av Nordens frihet och självständighet.

Detta är blott några invändningar mot det Essénska programmet. Självfallet kunna de här icke närmare utföras. Att skissera ett fullständigt alternativ har också sina svårigheter, när man icke förfogar över tillräckligt utrymme för att företa alla nödiga utvecklingar och reservationer. Det bör emellertid upprepas, att d:r Esséns tankegång i och för sig verkat synnerligen befruktande på vår utrikespolitiska debatt. Man kan rentav säga, att den tillsvidare helt dominerat denna. När vår nu avgångne utrikesminister på sin tid utgav en mycket läsvärd bok med titeln »Ett utrikespolitiskt program», saknade man där just den konsekvens och klarhet, som i så hög grad präglat det aktivistiska resonemanget ända från världskriget. Men därav följer icke i och för sig, att d:r Essén har mera rätt i sak än hr Sandler.

Det nämndes i början, att bokens sista parti på ett beklagligt sätt skiljer sig från de första fyrahundra sidorna. Helst ville man endast med tystnad gå förbi denna del. Det är lika mänskligt som sorgligt, att författarens personliga bitterhet här fått taga överhanden och förryckt alla proportioner. Några randanmärkningar måste dock göras. Varför var just C. G. Ekmans vågmästarregering »den fullmyndiga svenska demokratiens ... väsens frukt»? (sid. 437). Hur vet förf. (sid. 441) att »det svenska borgerskapet» under slutet av 1920-talet förlorade »allt allvarigare intresse för samhällsproblemen — utöver taxeringskalendrarnas inkomstuppgifter och tryggheten för den nya komforten»? Är det någon mening i att i ett svenskt politiskt-historiskt arbete upprepa det lika stereotypa som obevisade nationalsocialistiska omdömet om den mördade general von Schleicher att han var »politiskt intrigant» (sid. 487)? Hur kan man (sid. 512) stå till svars för påståendet att »en politisk sammansmältningsprocess» mellan alla riksdagspartier, från högern till socialdemokraterna, för närvarande pågår? Finns det (samma sida) några faktiska belägg för att »bossväldet» är »ett framträdande drag» hos högern mer än t. ex. inom socialdemokratien eller Nationella Förbundet? Hur kan man (sid. 505) inbilla någon, att det tyska rikets konsekventa och självständiga strävan efter ekonomisk autarki beror på »den marxistiska

Litteratur

och judiska världsbojkotten»? Sagda »bojkott» har allt ifrån början varit lika löjlig som ineffektiv. Jonglerandet med formellt riktiga men till följd av beräkningssättet missvisande procenttal i redogörelsen för de svenska partiernas nuvarande styrka (sid. 513 ff.) bör även påtalas. Personregistret är slutligen väl mycket präglat av författarens »helhetssyn»; eller varför presenteras eljest Branting, Staaff och Lindman såsom respektive »statsman, publicist», »statsminister», och »utrikesminister, industriman»?

Som sagt, man kan endast önska att dessa sidor förblivit oskrivna. Orimligt är också att ägna de sista åren, som de flesta läsare själva erinra sig, proportionsvis större utrymme än någon föregående period. Men detta skämmer icke boken. Den är för värdefull för att detaljer av denna art skola fördärva helhetsintrycket.

Gunnar Heckscher.

HENNING HAMILTONS VITNESBÖRD

Henning Hamilton var icke blott en lysande och fängslande personlighet utan även en historisk-politisk författare av hög rang. Än i dag läser man med nöje hans framställningar av preussisk-österrikiska kriget 1866 och av fransk-tyska kriget, hans minnestekningar över Hartmansdorff, Karl De Geer och andra samt icke minst hans riksdagsanföranden, som ibland få karaktär av historiska exposéer. Att han också författat en redogörelse för sina upplevelser i Köpenhamn under den politiska krisen 1863—64, har icke varit okänt för den historiska forskningen. Sam Clason begagnade en från hans hand härrörande handskrift och ämnade publicera den men hindrades genom döden att förverkliga sin avsikt. I själva verket har Henning Hamilton skrivit icke mindre än tre delvis olika redogörelser för de svensk-danska mellanhavandena under nyssnämnda år. Den tredje av dessa varianter är det, som professor *Aage Friis* i Köpenhamn och arkivarien i svenska utrikesdepartementet *Einar Hedin* nyligen utgivit på bekostnad av Carlsbergfondet i Köpenhamn. Dess titel är *Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—1864*. Enligt utgivarnas omsorgsfulla textkritiska undersökning torde den tidigaste versionen vara skriven redan under Hamiltons vistelse i Köpenhamn; efter hemkomsten till Sverige har han återupptagit arbetet, och den sista och slutgiltiga redaktionen — den nu tryckta — förmodas ha, med undantag av bilagorna, varit fullbordad före utgången av 1864 eller åtminstone under de första månaderna av 1865. Hamilton blev under sommaren och hösten 1864 utsatt för angrepp i den svenska pressen med anledning av sin verksamhet i Köpenhamn, och då han icke kunde öppet bemöta dessa angrepp, fullständigade och justerade han sina förut skrivna bidrag, därmed vädjande till historiens dom och den oväld, som bor uppå framtids tunga.

Det är sålunda påtagligen en försvarsskrift vi här möta — och tillika en anklagelseskrift mot den svenska utrikesledningen under ett kritiskt och ödesdigert skede. Om man under sådana förhållanden inte får vänta sig en framställning »sine ira et studio», så är den å andra sidan rikt dokumenterad genom avskrifter och utdrag ur originalakter, depescher och brev, i främsta rummet växlade mellan Hamilton och den svenske utrikesstatsministern Manderström. Man är, som utgivarna anmärka, frestad att beteckna anteckningarna som depesch- och brevcitat, sammanfogade genom Hamiltons kommentarer. De inryckta dokumenten ge själva fakta, och Hamiltons reflexioner innehålla anklagelserna mot den svenska regeringen.

Det är förvisso icke något uppbyggligt skådespel man får bevittna i denna bok. Bakom kulisserna anar man hela tiden Gripenstedts och De Geers nyktra och beslutsamma miner, då de sätta sitt veto mot varje vådligt företag. Vid några tillfällen förekomma de också på scenen. På Ulriksdalskonferensen i september 1863 hotar Gripenstedt att nedlägga sitt ämbete, om det blir allians med Danmark; hans stora inflytande tillskriver Hamilton för övrigt det förhållandet, att han varit kungen behjälplig vid betalandet av hans skulder. I slutet av skådespelet uppträder De Geer flyktigt på scenen: det är då han för Hamilton förklarar, att vårt förhållande till Danmark visserligen varit lättsinnigt men att detta dock var bättre än att inkasta landet i vådorna av ett krig.

Något mer än Gripenstedt och De Geer skymtar Karl XV:s — lindrigast sagt — föga imponerande gestalt. Man får ett förbluffande intryck av den hänsynslösa nonchalans han visar Fredrik VII, vilken åter är rentav rörande i sin tillgivenhet för »bror Karl». Lika häpen blir man över den svenske konungens lätta och lekande sätt att handskas med givna löften. Då Hamilton vid sitt besök i Stockholm i början av 1864 motiverade sin avskedsansökan med svårigheten att försvara en svensk politik, som så föga överensstämde med de under sommaren givna löfterna, svarade konungen: »Jag har alldeles ingenting lovat», och på Hamiltons anmärkning, att i varje fall excellensen Hall tolkat kungens ord så, gav han den ännu egendomligare repliken: »Ja, visst talade jag vid Hall, men vad jag säger en person mellan fyra ögon, måtte ingenting betyda.» Äro dessa uttalanden riktiga, så får man sannerligen icke förvåna sig över de sorgliga känslor Hamilton erfor över att »så skiljas från en konung, vid vilken jag en gång för fäderneslandet fäst stora förhoppningar».

Huvudaktören i skådespelet är emellertid utrikesministern greve Ludvig Manderström. Hans roll kan otvivelaktigt betecknas som tragisk — man kan gott säga, att han andligen gick under i den kris, vari han inkastats. Det måste ha varit oändligt påkostande att avge t. ex. följande självdeklaration: »Jag vet och känner djupt, varuti själva det fördömliga i vårt handlingssätt består, och känner det så mycket djupare, som jag ingalunda kan fritaga mig från att därtill ha bidragit... Mitt fel har varit, att då jag ej kunde göra mina

Litteratur

åsikter gällande, jag icke genast tog mitt parti och avlägsnade mig.» En annan gång säger han sig hellre vilja »dö som fattighjon än leva i ett helvete som detta». Han underhandlade med kungen och med kollegerna om sin avgång men gav vika för deras påtryckningar och stannade, därmed görande sig solidarisk med en politik, som han innerst fördömde. Konsekvensen i den manderströmska politiken belyses av Hamilton genom följande fakta. Den 22 juli 1863 lovar kungen Danmark hjälp utan alla villkor; i augusti underhandlar utrikesministern om en allianstraktat, den 5 oktober lovar han, att de förenade rikena även utan en sådan skola deltaga i Slesvigs försvar, den 28 oktober föreslår han i statsrådet konungen att med Danmark ingå ett förbund till försvar av patentet av den 30 mars. Efter allt detta förklarar Manderström i en skrivelse till de svenska sändebuden i Paris och London den 17 december 1863, att de förenade rikena visserligen erbjuda sitt understöd åt den av västmakterna, som vill deltaga i kriget på Danmarks sida, men att de i saknad av västmakternas stöd icke ha annat att göra än att »med djup smärta undertrycka de känslor, som sätta allt vårt blod i jänsning». Henning Hamiltons kommentarer till denna märkliga kovändning äro icke nådiga: »Vad man härom med skäl torde kunna säga är, att då greve Manderström ansåg sig behöva göra något för att få ligga i sin grav som en ärlig man, han antingen föreställt sig denna fördel lätt förvärvat eller ock avstått från försöket.» Med ännu beskare ironi yttrar sig Hamilton i samband med återgivandet av den danske ministern Scheel-Plessens not den 8 februari 1864, i vilken denne efter krigsutbrottet påkallade Sverige-Norges hjälp. »Det gällde nu», skriver Hamilton, »för greve Manderström att visa styrkan av sin politiska karaktär eller av sin panna. Den senare bestod fullständigt provet.» Manderströms svarsnot till Scheel-Plessen, vari han motiverar de förenade rikenas passivitet, får en sällsynt otrevlig bismak av hyckleri genom de ihåliga fraserna om vänskap och sympati och de förhoppningar som uttalas om att »Europa aldrig kommer att tillåta danska monarkiens sönderstyckning».

I sin slutbetraktelse för året 1863 säger Hamilton: »Mätte jag fortfarande behålla och handla efter den övertygelsen, att den som troget följer samvetets, pliktens och hederns bud, kan med lugn gå kommande prövningar till mötes.» Av de nu publicerade anteckningarna får man nog den bestämda uppfattningen, att Hamilton i Köpenhamn verkligen handlat på det sätt han i de anförda orden anger, att han där icke gjort något annat än vad han haft anledning tro vara den svenska regeringens intentioner. När han fann, att så icke var fallet, begärde han sitt avsked; han ville icke i fortsättningen representera en politik så olika den, vars talan han förut på befallning haft att föra. Det är en alltigenom stolt och rakryggad hållning han intar. Icke utan vemod erinrar man sig, hur olika Henning Hamiltons senare öde i detta avseende skulle gestalta sig. När man läser Manderströms ödmjuka ord till Hamilton vid dennes avskedsaudiens: »Farväl och förlåt», kan man inte undgå att tänka på Louis

Litteratur

De Geers berättelse i sina minnen om den brutne man, som sjutton år senare för sista gången besökte sin forne kollega och motståndare.

För den som i historien vill se en magistra vitæ, kan väl Henning Hamiltons berättelse om 1863—64 ge ett och annat att tänka på. Den visar en politik, som med sin i början aktivistiska karaktär förutsätter militära resurser men som sedan anför bristen på sådana som argument för passivitet. Regeringsledamöternas anföranden på ridarhuset under debatterna om försvarsanslagen göra ett nedslående intryck genom sin brist på allvar och öppenhet. En annan lärdom, som kan hämtas ur det som då passerade, skulle kunna uttryckas i satsen: Förliten Eder icke på stormakter! Manderströms i det längsta fasthållna optimistiska tro på en fredlig lösning av stridsfrågan berodde enligt Hamiltons gissning på att han litade på Englands ingripande. Så mycket bittrare kände han missräkningen, då han fann, att England ingenting gjorde. »Engelska regeringens miserabla uppförande förargar mig utan att förundra mig... Jag är säker på att England låter allting ske utan att röra på sig», skrev Manderström den 18 december 1863. Man tycker sig ha sett sådant både förr och senare.

Gustaf Jacobson.